Čaplovič, Dušan

Stredoveké zaniknuté dedinské osídlenie na východnom Slovensku : stav a výsledky výskumu

Archaeologia historica. 1982, vol. 7, iss. [1], pp. 85-96

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/139389
Access Date: 30. 11. 2024
Version: 20240904

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

Stredoveké zaniknuté dedinské osídlenie na východnom Slovensku – stav a výsledky výskumu

DUŠAN ČAPLOVIČ

Východné Slovensko v poslednom období poskytlo množstvo cenného archeologického materiálu, ktorý pomáha rozširovať naše poznatky o vývoji feudálnej sociálno-ekonomickej formácie aj z prostredia stredovekej dediny, teda z prostredia ku ktorému sa viaže najmenej písomných prameňov. Archeologický prieskum a výskum, nové poznatky o procese osídľovania, ako aj zmien na stredovekej dedine, postupne vytvárajú spoľahlivú heuristickú základňu pre kvalitnejšie poznanie vývoja osídlenia v stredovekom dedinskom prostredí.

Na základe doterajších poznatkov archeologického výskumu a prieskumu stredovekej dediny na východnom Slovensku, pokúsime sa načrtnúť naše doterajšie poznatky o stredovekej dedine, dedinskom osídlení v období od 11. do 15. storočia.

Vývoj osídlenia východného Slovenska v 10. storočí, najmä východnej časti severného Potisia a Východoslovenskej nížiny je odlišný od juhozápadného Slovenska, na čo už poukázal A. Točík (1980, s. 76). Chýbajú nám najmä pohrebiská pospolitého ľudu datované do 10. storočia, ktoré poznáme z juhozápadného Slovenska a dnešného územia Maďarska. Podobne nepoznáme ani charakter príbytkov datovaných do tohto časového obdobia. Uvedená skutočnosť však iste súvisí aj s doterajším stavom archeologického výskumu a prieskumu tohto pre naše národné dejiny tak dôležitého obdobia. Jedinú preskúmanú polozemnicu štvorcového pôdorysu so zvyškami hlinenej pece v juhovýchodnom a s kamenným ohniskom v juhozápadnom rohu z katastra obce Zemplín (Budinský-Krička 1970, s. 178, poznámka číslo 1) a polozemnice zo Somotoru, o. Trebišov (Pástor 1957, s. 230—231; Čaplovič—Gašaj—Olexa 1977, s. 93) datujeme do 11. storočia.

V tomto období, ako aj neskôr, zohráva na dolnom Zemplíne dôležitú úlohu hradisko Zemplín, ktoré bolo strategickou oporou domáceho slovanského obyvateľstva. Doterajšie výsledky archeologického prieskumu v tejto oblasti východného Slovenska nám jednoznačne dokumentujú kontinuitu veľkomoravského a poveľkomoravského osídlenia a nadväznosť osídlenia v stredoveku. Žiaľ, doteraz sa neuskutočnil systematický archeologický výskum lokalizovaných slovanských osád na dolnom Zemplíne, datovaných do 10.—11. storočia. Teda krátkodobý zásah staromaďarských vojenských družín na sklonku 9. storočia v žiadnom prípade nenarušil kontinuitu slovanského osídlenia.

Postupne, najmä koncom 10. storočia a začiatkom 11. storočia začali do domáceho slovanského sídelného substrátu v južnejších oblastiach východného Slovenska prenikať prvé vlny pospolitého ľudu maďarského etnika. Etnické miešanie a integrácia kultúry slovanského a maďarského obyvateľstva sa výrazne odrazilo na vznikajúcich dedinských radových pohrebiskách v Somotore I. (Pástor 1955a, b; 1957, s. 227—229; 1959, s. 618—619), v Zemplíne (Ko-

lektív 1962, s. 302), v Rade (Miroššayová 1980a, s. 174—175; 1980b, s. 142—143), v Strážnom (Andel 1955, s. 166), v Bodrogu (Budinský-Krička 1966, s. 234) a v Barci (Eisner 1936, s. 89). Ako vidieť ich najväčšia koncentrácia je v Medzibodroží, na dolnom Zemplíne, najmä v okolí hradiska Zemplín.

Materiálnu kultúru z 11. storočia poznáme najlepšie práve z týchto dedinských radových pohrebísk. Sledujeme na nich skutočnosť, že christianizačný proces definitívne víťazí až v druhej polovici 11. storočia a najmä začiatkom 12. storočia. V tomto období s výstavbou sakrálneho objektu pravdepodobne súvisí aj zmena pochovávania na lokalite Somotor, okr. Trebišov a to z polohy I. do polohy II. V 12. storočí vzniká mnoho dedinských cintorínov so sakrálnymi stavbami, ako o tom svedčia výsledky archeologických výskumov v Malom Horeši, okr. Trebišov (Čaplovič 1974, s. 170—172), v intraviláne Trebišova (Kaminská 1980, s. 104—106) a vo Svinici, okr. Košice-vidiek (Čaplovič 1976, s. 76—78; 1977, s. 86—88; 1978, s. 19—29). Je však treba poznamenať, že napriek tejto skutočnosti, ojedinele v niektorých oblastiach pretrváva ešte ným rítom. Stretávame sa so starým spôsobom pochovávania v mohylách, tak ako tomu bolo v prípade kostrového hrobu ženy s veľkými esovitými záušnicami uloženej v pravekej mohyle v Drienove, okr. Prešov (Budinský-Krička 1958, s. 174).

S výskumom stredovekého dedinského osídlenia veľmi úzko súvisí poznanie vzniku a vývoja pôdorysu dedinských kostolov datovaných do 11.—15. storočia. Najčastejšie sú zastúpené jednoloďovými stavbami obdĺžnikového tvaru s polkruhovitým, resp. pravouhlým východným uzáverom, neskôr s polygonálnym uzáverom. Z tohto prostredia je datovaný ako najstarší jednoloďový románsky kostol z prvej polovice 11. storočia v polohe Breh, v katastri Košice — Krásna nad Hornádom (Polla 1976, s. 172—174). S obdobnou dispozíciou pôdorysu sa stretávame aj u sakrálnych stavieb v Levoči v polohe Vojenské cvičisko — 1. stavebná fáza (Javorský 1980, s. 124), ktorá je datovaná na rozhranie 11. a 12. storočia, vo Svinici, okr. Košice-vidiek (Čaplovič 1978, s. 24), v Borši (Mencl 1956, s. 76) a v Trebišove (Kaminská 1980, s. 104—106) datovaných do 12. storočia. Podobnú dispozíciu má aj sakrálna stavba v Brezovičke (Budinský-Krička 1971, s. 204), ktorej vznik kladieme do druhej polovice 12. storočia. K tomuto typu radíme i dedinské sakrálne stavby, ktoré vznikli v polovici 13. storočia napríklad v Bare-Malé Bare (Mencl 1937, s. 326) a v Chmeľovci, okr. Prešov (Súpis 1967, s. 78).

V priebehu 13. storočia vznikajú v dedinskom prostredí aj kostoly, sekrálne stavby s pravouhlým uzáverom svätyne — kostoly prechodného románsko-gotického slohu. Ich vznik presnejšie kladieme do druhej tretiny, či druhej polovice 13. storočia. Tento typ je charakteristický predovšetkým pre Spiš a poznáme ho z lokality Nemešany — Zalužany, okr. Spišská Nová Ves (Polla 1962, s. 22—26), kde sú jeho počiatky datované do posledných desaťročí 13. storočia. Podobne je datovaný aj vznik kostola v Miloji-Spišský Hrušov, okr. Spišská Nová Ves (Polla 1966b, s. 137). V tomto období vznikajú na Spiši aj ďalšie kostoly so štvorcovým presbytériom, ako napríklad v Žehre (Súpis 1969, s. 490), mal podobný pôdorys ako I. fáza výstavby kostola v Nemešanoch-Zalužanoch (Polla 1962, s. 22), ale aj obdĺžnikový jednoloďový kostol s rovným uzáverom presbytéria v Batizovciach, okr. Poprad (Súpis 1967, s. 104) a mnohé ďalšie. Na Zemplíne mal podobnú dispozíciu presbytéria k lodi kostol zo Stredy nad Bodrogom, ktorý je datovaný do druhej tretiny 13. storočia (Mencl 1937, s. 349). Svojou dispozíciou je mu taktiež podobný pôvodne románsky kostol so štvorcovým presbytériom v Boli, datovaný do druhej polovice 13. storočia

Obr. 1. Košice–Krásna nad Hornádom. Pôdorys najstaršieho románskeho kostola po predbežnej pamiatkovej úprave. Foto: O. Takáč, Východoslovenské múzeum Košice.

Obr. 2. Levoča – Vojenské cvičisko. Pohľad na pôdorys odkrytej sakrálnej stavby. Foto: F. Javorský, VES AÚ SAV v Sp. N. Vsi.

Obr. 3. Svinica, okr. Košice-vidiek. Pohľad na časť pôdorysu chlebovej pece. Foto: A. Marková, VPS AÚ SAV v Košiciach.

Obr. 4. Svinica, okr. Košice-vidiek. Pohľad na žľab prechádzajúci stredom zahĺbeného objektu. Foto: Dr. D. Čaplovič VPS AÚ SAV v Košiciach.

(Súpis 1967, s. 138), ako aj kostol zo Zbudze, okr. Michalovce. Blízky tomuto typu kostola — sakrálnej stavby je kostol — I. fáza v Merníku, okr. Vranov (Piffl 1972, s. 99—100).

Do poslednej etapy archeologicky sledovaného pôdorysného vývoja dedinského kostola kladieme budovanie nových kostolov s polygonálnym uzáverom presbytéria, ktorý pretrváva po celé obdobie gotiky. Súčasne so vznikom nových samostatne stojácich dedinských kostolov prichádza aj k prestavbe pôvodne románskych kostolov tak, ako to bolo napríklad vo Svinici, okr. Košice-vidiek (Čaplovič 1978, s. 20).

Osobitnú pozornosť si zaslúži posledný archeologický výskum dedinského kostola zaniknutej stredovekej výšinnej dediny Krigov, v katastri obce Pavľany, okr. Spišská Nová Ves, ktorá sa nachádza vo výške 900—930 m. n. m. Kostol radíme k stavbám budovaným v prechodnom románsko-gotickom slohu, s pravouhlým uzáverom svätyne a so sakristiou na severnej strane.

Doterajšie výsledky archeologického výskumu poukazujú na skutočnosť, že feudálna, ekonomicky a sociálne organizovaná dedina sa dotvára v priebehu 12. storočia. V tomto období sa uskutočňuje formovanie obyvateľstva v poddanskú triedu, čoraz viac sa vytvárajú triedne protiklady. Tento diferenciačný proces sa samozrejme v jednotlivých oblastiach východného Slovenska uskutočňoval rôznorode. Žiaľ pre nedostatok výskumov v rôznych geografických oblastiach, nemôžeme ho jednoznačne vypozorovať v archeologickom materiáli, v pôdoryse obydlia alebo v štruktúre celej dediny. Doterajšie výsledky archeologického prieskumu a výskumu však plne podporujú názor M. Kučeru (1965, s. 12) a mnohých ďalších bádateľov, že zánik Veľkej Moravy sa aj na tomto území predovšetkým javí ako zlom politický, nie však ako zlom hospodársko-spoločenský.

Výsledky archeologického výskumu dedinských sídlisk svedčia o rozdielnosti pôdorysov zahĺbených objektov. Objavujú sa jednak príbytky — chaty s pravidelným pôdorysom a sem radíme objekty z Nižnej Šebastovej-Prešova (Budinský-Krička 1970, s. 168—172), zo Zemplína (Budinský-Krička 1970, pozn. číslo 1), z Veľkého Slavkova a Gánoviec, okr. Poprad (Šiška 1964, Ruttkay 1969, s. 271), z Prešova-sídlisko 2 (Blahuta 1963, s. 163—164; Budinský-Krička 1970, s. 178, poznámka č. 4), z Trebišova (Čaplovič 1979, s. 153—156), niektoré objekty-obydlia zo Svinice (Čaplovič 1978, s. 24; 1981, s. 499).

K druhému typu obydlia radíme objekty s nepravidelne zahĺbeným pôdorysom, ako napríklad chaty zo Somotoru (Pástor 1957, s. 230—231; Čaplovič—Gašaj—Olexa 1977, s. 93) alebo niektoré chaty zo Svinice, okr. Košice-vidiek (Čaplovič 1981, s. 499—500). Obidva typy obydlia na východnom Slovensku datujeme do 11.—13. storočia. Zahĺbené typy príbytkov sa v niektorých oblastiach udržiavajú na výhodnom Slovensku aj v 14.—15. storočí, ba sledujeme ich aj neskôr. K pôdorysu stredovekých zahĺbených príbytkov je potrebné poznamenať, že s oboma typmi sa stretávame aj na slovenských lokalitách z východného Slovenska, datgovaných od 7.—10. storočia.

Bližšiemu popisu jednotlivých príbytkov sa nebudeme venovať, pretože podrobnejšie k tejto problematike sme zaujali stanovisko v predchádzajúcom príspevku (Čaplovič 1981). Pre celkové poznanie je však potrebné povedať, že z hľadiska konštrukcie, tak ako v iných oblastiach, poznáme dva základné typy zahĺbených obydlí a to s konštrukciou kolovou (Svinica, Nižná Šebastová-Prešov) a zrubovou (Trebišov a časť príbytkov vo Svinici). Často sa však môže objavovať aj ukladanie drevnej hmoty do stĺpov napr. Chmeľovce (za informáciu ďakujem prof. dr. V. Budinskému-Kričkovi, DrSc.). S posledne uvedenou možnosťou ukladania, stavania drevených nadzemných častí príbytkov je treba

Obr. 5. Pavľany, okr. Spišská Nová Ves. Pôdorys trojpriestorového obydlia zaniknutej stredovekej výšinnej dediny Krigov. Foto: F. Javorský, VES AÚ SAV v Sp. N. Vsi.

Obr. 6. Svinica, okr. Košice-vidiek. Kamenná bloková stavba – feudálne sídlo. Foto: Dr. D. Čaplovič VPS AÚ SAV v Košiciach.

predovšetkým počítať najmä v oblastiach s listnatými porastami, kde bol nedostatok rovného dreva.

Vyhrievacie zariadenia sa nachádzali buď vo vnútri jednotlivých objektov ako napríklad vo Veľkom Slavkove (Ruttkay 1969, s. 271) v Zemplíne (Budinský-Krička 1970, poznámka 1) či v Nižnej Šebastovej-Prešov (Budinský-Krička 1970, s. 168) alebo vo Svinici (Čaplovič 1981, s. 500). Objavuje sa však aj na voľnom priestranstve. Ich najväčší počet sa koncentruje vo Svinici, okr. Košice-vidiek, pri zahĺbenom objekte — obydlí 3/77.

Na východnom Slovensku sa často stretávame s pecou — výhrevným zariadením vybudovaným nasledovne. Dno pece bolo vyložené črepami, ílovitou hlinou a malými riečnymi kameňmi. Takéto výhrevné zariadenia poznáme z Malého Horeša, okr. Trebišov a z Bracoviec, okr. Michalovce. Vo Svinici sa v juhozápadnom prípadne v severovýchodnom rohu príbytkov objavili kamene poukladané do súvislého podkovovitého tvaru s prehĺbeným a prepáleným vnútrom, pričom pred ústim pece sa nachádzala jamkovitá priehlbeň s výrazným popolovitým zásypom. Osobitnú pozornosť si zaslúžia doklady pecí na pečenie chleba, ktoré sa stavali samostatne mimo príbytkov. Takýto doklad chlebovej pece poznáme z lokality Svinica. Nachádzala neďaleko kamennej blokovej stavby — sídla feudála. Na základe stratigrafickej situácie bola staršia ako spomenuté feudálne sídlo. Mala značne nepravidelný pôdorys, pôvodne bola oválna a tesne pred pecou sa zachovala nevýrazna predpecná jama.

Nálezy žľabov, jarkov na dedinskom sídlisku vo Svinici, s ktorými sme sa stretli aj počas výskumu východnej plochy v roku 1981, v nijakom prípade nespájame s odvodňovanou funkciou. Je skôr pravdepodobné, že ide o mladšie zásahy, ktoré prechádzajú cez zahĺbené časti objektov. Doterajšie výsledky archeologického výskumu nedali jednoznačnú odpoveď v súvislosti s interpretáciou ich funkčnosti.

Výsledky doterajšieho výskumu stredovekej zaniknutej dediny, osady dokladajú, že v 11.—13. storočí prevláda na východnom Slovensku rozptýlený typ dedinských sídlisk, v rámci ktorých sledujeme voľné zoskupenie príbytkov. Jednoznačne však sledujeme priamu a neporušenú kontinuitu medzi slovanskými a stredovekými príbytkami, ako napríklad v intraviláne Trebišova (Čaplovič 1979, s. 168) alebo v Dvoriankach, okr. Trebišov (nepublikované — za informáciu ďakujem Prof. Dr. V. Budinskému-Kričkovi, DrSc.). Jednoduché, nečlenené polozemnicové pravidelné a nepravidelné príbytky sú priamym pokračovaním veľkomoravských sídliskových tradícií na východnom Slovensku.

V mladších obdobiach už v priebehu 13. storočia, najmä však v 14. storočí sa čoraz častejšie stretávame s povrchovými obydliami s kamennou podmurovkou. Môžeme uviesť objekt jednopriestorového domu zo stredovekej dediny Miloj-Spišský Hrušov, okr. Spišská Nová Ves alebo stavebné zvyšky neskúmanej ale lokalizovanej stredovekej dediny Nemešany-Zalužany taktiež na Spiši (Polla 1966, s. 145, 157; 1962, s. 92). Nové poznatky o vývoji stredovekého dedinského domu nám priniesol výskum výšinnej dediny Krigov, v katastri obce Pavľany, okr. Spišská Nová Ves. Doteraz bolo lokalizovaných 10 samostatných príbytkov u niektorých aj s hospodárskou časťou. Ku každému príbytku sa viaže kamenná studňa. V roku 1981 bol preskúmaný viacpriestorový dom s ďalšími hospodárskymi prístavbami. Doterajšie výsledky archeologického výskumu datujú celý objekt do 14.—15. storočia. Vo výskume sa bude v roku 1982 pokračovať.

K jadru niektorých stredovekých dedín patrí feudálne sídlo, okolo ktorého sa koncentrujú jednotlivé obydlia, hospodárske objekty a v podstate všetko čo charakterizuje stredoveké dedinské sídlisko. Tieto objekty, podobne ako

hrádky, sú dokladom vznikajúcej a neustále sa prehĺbujúcej spoločenskej diferenciácie na našom stredovekom vidieku. Z východného Slovenska k nim radíme najmä komplexne preskúmaný a ucelený zemepanský dvorec so všetkými obytnými a hospodárskymi budovami v Zalužanoch-Nemešanoch na Spiši, datovaný od polovice 13. do poslednej štvrtiny 15. storočia (Polla 1962). V posledných rokoch bola vo Svinici, okr. Košice-vidiek preskúmaná kamenná bloková stavba — sídlo feudála. Jej vznik kladieme do priebehu 13. storočia a zánik do 15. storočia, najskôr do jeho polovice (Čaplovič 1981, s. 501). Veľmi dôležitým výskumom v súvislosti s poznaním vzniku a vývoja feudálneho sídla priamo v prostredí stredovekej dediny na východnom Slovensku je výskum profánnej architektúry v Michalovciach, ktorej vznik na základe doterajších výsledkov, predovšetkým stratigrafie a materiálnej kultúry môžeme datovať už do priebehu 12. storočia.

Z východného Slovenska doteraz nepoznáme ani jeden prípad priameho spojenia obytnej stavby feudála s dedinským kostolom. Doterajšie výsledky archeologického výskumu na feudálnych sídlach priamo z prostredia stredovekej dediny nám tak rozširujú naše poznatky o ich pôdorysnom usporiadaní v 13.—15. storočí, ako aj v prípade profánnej architektúry zo Svinice zachytávame ich vzťah k domácej tradícii, ktorej podiel bol iste veľmi významný.

Archeologickým výskumom z prostredia stredovekého dedinského osídlenia (osada, dedina, kostol, pohrebisko a cintoríny, panské sídla a pod.) sa získalo veľké množstvo hmotných pamiatok, ktoré pomáhajú nielen dokumentovať jednotlivé druhy výroby ale aj slúžia k ďaleko hlbšiemu poznaniu života na stredovekom dedinskom sídlisku. Materiálnu kultúru zo staršieho stredoveku, najmä z 11.—12. storočia poznáme najlepšie z dedinských radových pohrebísk a cintorínov. Naopak, ako to už tradične poznáme aj z iných oblastí prevaha heuristického materiálu z 13.—15. storočia pochádza zo sídlisk. Najlepšie máme dokumentované stredoveké hrnčiarstvo, ale aj kováčsku tak domácku, ako aj remeselnú výrobu. U stredovekého kováčskeho remesla badáme v mladších obdobiach v odraze materiálnej kultúry aj jeho špecializáciu na jednotlivé druhy výroby (zámočníctvo, zbrane, výzbroj-výstroj jazdca a výstroj koňa). Celá škála kováčskych výrobkov nám dokladá aj rozvoj poľnohospodárstva, chovu dobytka, ba aj záhradníctva, vinohradníctva a pod. Niektoré nálezy zbraní, ostrôh, hrotov šípov nám dokladajú, ako sme už v minulosti uviedli existenciu ozbrojenej zložky feudála aj priamo v prostredí stredovekej dediny (Ruttkay 1978, s. 273—275; Čaplovič 1981, s. 502—503). V budúcnosti pri komplexnom rozbore a dokumentácii stredovekého kováčstva z prostredia stredovekej dediny sa domnievame, že bude potrebné vyčleniť jednotlivé produkty, ktoré sa sem dostávali obchodom z mestského prostredia, teda také, ktoré neboli vyrobené priamo v prostredí dedinského sídliska. Sme si vedomí, že to nebude ľahká práca. Sledovať musíme najmä tie dedinské sídliská, ktoré sa nachádzali v prímestských oblastiach, či v blízkosti stredovekých obchodných ciest a trhových miest. Obdobné úlohy budú vyplývať aj pre sledovanie produkcie stredovekého dedinského hrnčiarstva ale aj ostatných druhov remeselnej výroby. Už dnes vieme, že domáca kováčska výroba na stredovekej dedine sledovala predovšetkým produkciu najpotrebnejších výrobkov pre život. Zo sledovaného prostredia na východnom Slovensku poznáme doteraz jedinú kováčsku dielňu a to v hospodárskej časti panského dvorca v Nemešanoch-Zalužanoch na Spiši (Polla 1962, s. 82—87). Obdobne aj hrnčiarsku pec poznáme len z jednej lokality a to zo Spišského Hrušova-Miloj, okr. Spišská Nová Ves (Polla 1966, s. 148, 151), ktorá je datovaná do 14.—15. storočia. V prostredí stredovekej dediny sa nerozvíjali len tieto druhy domácej či remeselnej výroby ale aj tkáčstvo,

kostiarstvo, kamenárstvo, na sklonku 15. storočia a v priebehu 16. storočia máme dokumentované v Nemešanoch-Zalužanoch aj sklárstvo, otázne je či výrobky pochádzali priamo z tohto prostredia a či sa tu nedostali len obchodom (Polla 1962, s. 145). Sklenený materiál je veľmi torzovitý, reprezentujú ho len niektoré zlomky.

Zachovalá materiálna kultúra zo skúmanej stredovekej dediny na východnom Slovensku nás utvrdzuje v názore, že ani stredoveká dedina nechcela byť izolovaná od vývoja v mestskom prostredí. Mnohé výrobky boli buď napodobneninami mestských výrobkov, mnohé sa dostávajú na dedinu obchodom priamo z mestského prostredia. Vo vývoji dedinskej domácej, remeselnej výroby sa odráža aj estetické cítenie a zručnosť prostého dedinského človeka v období 11.—15. storočia.

Základom obživy obyvateľstva bolo však poľnohospodárstvo, ku ktorému patril aj chov dobytka a ďalších domácich zvierat. K doplnkovým formám obživy, tak ako to poznáme z iných oblastí, bol lov a rybolov, ovocinárstvo, záhradníctvo, brtníctvo, včelárstvo. Na základe doterajších výsledkov archeologického výskumu nemáme pre všetky formy poľnohospodárskej výroby a chovu dobytka dostatok archeologických prameňov. V staršom období, ako o tom svedčia aj archeologické nálezy bol hlavným poľnohospodárskym náradím, ktoré slúžilo na kultiváciu pôdy, radlo. Až v priebehu 13.—15. storočia sa popri radle začína čoraz častejšie uplatňovať pluh. Svedčia o tom nálezy ťažkých asymetrických radlíc z lokality Nemešany-Zalužany (Polla 1962, obr. 100:25) a zo Spišskej Novej Vsi. Z prostredia východného Slovenska zatiaľ nepoznáme doklady plužín, čo však môže aj súvisieť s nedostatočným prieskumom v niektorých oblastiach. O chove koní a hovädzieho dobytka svedčia nálezy podkov a škrabákov. Veľmi málo dokladov v materiálnej kultúre máme pre dokumentovanie doplnkových foriem obživy, ako bolo spomínané ovocinárstvo, vinohradníctvo, záhradníctvo a ešte menej ich máme o brtníctve, včelárstve, love a rybolove. No o ich existencii na základe analógií z iných oblastí ale aj písomných prameňov nemožno pochybovať. Doteraz sme však veľmi málo využívali možnosti prírodovedných disciplín, ktoré veľmi výrazne rozširujú poznatky o živote na stredovekej dedine.

Ako sme už v úvode uviedli aj na východnom Slovensku sa vďaka rozvoju archeologického výskumu výrazne rozšírila heuristická základňa, z ktorej máme možnosť čerpať a aj čerpáme nové poznatky o vývoji dedinského osídlenia. Samozrejme s intenzitou výskumu vystupuje aj celý rad nezodpovedaných otázok, ktoré bude možné riešiť len v úzkej spolupráci s historikmi, jazykovedcami, historickými geografmi, ale aj využitím možností, ktoré poskytujú prírodovedné a technické disciplíny. Práve v spolupráci, v interdisciplinarite sa javia veľké možnosti, ktoré iste rozšíria naše poznatky o stredovekom životnom prostredí pospolitého dedinského ľudu aj na východnom Slovensku.

Zoznam použitej literatúry

Andel, K., 1955: Výsledok archeologického prieskumu na Zemplínsko-užskej nížine v rokoch 1953/54. In: Vlastivedný sborník I., s. 144—171.

Blahuta, F., 1963: Nálezy na Sídlisku 2 v Prešove v r. 1961—1962. Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 11. Nitra, s. 163—165.

Budinský-Krička, V., 1958: Slovanské mohyly na východnom Slovensku. Slov. Archeol., 6, s. 138—205.

Budinský—Krička, V., 1966: Staroslovanské obdobie. In: Pravek východného Slovenska. Košice, s. 211—249.

Budinský—Krička, V., 1970: Príspevok k poznaniu včasnostredovekej dediny na východnom Slovensku. Slov. Archeol., 18, s. 167—188.
Budinský—Krička, V., 1971: Príspevok k výskumu stredovekej výšinnej dediny na východnom Slovensku. In: Východoslovenský pravek 2, s. 197—225.
Čaplovič, D., 1974: Správa o historicko-archeologických výskumoch archeologického oddelenia Východoslovenského múzea v rokoch 1968—1972. In: Historica Carpatica. 5. Košice, s. 163—172.
Čaplovič, D., 1976: Výskum románskej sakrálnej stavby vo Svinici. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975. Nitra, s. 76—78, obr. 49—57.
Čaplovič, D., 1977: Výskum zaniknutej stredovekej dediny vo Svinici. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976. Nitra, s. 86—88.
Čaplovič, D., 1978: Archeologický výskum zaniknutej stredovekej dediny vo Svinici, okr. Košice-vidiek. In: Archaeologia Historica. 3. Brno—Nitra, s. 19—29.
Čaplovič, D., 1979: Slovanská a stredoveká osada v Trebišove. In: Nové Obz., 21. Prešov—Košice, s. 147—169.
Čaplovič, D., 1981: Stredoveká dedina vo Svinici a jej význam pre poznanie stredovekého dedinského osídlenia na východnom Slovensku. In: Archaeologia Historica. 6. Brno, s. 499—504.
Čaplovič, D.—Gašaj, D.—Olexa, L., 1977: Archeologický prieskum Medzibodrožia a Košickej kotliny v roku 1976. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976. Nitra, s. 88—89.
Eisner, J., 1936: Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi r. 1935. In: Sbor. Muz. slov. Spoloč., 30, s. 64—91.
Javorský, F., 1980: Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Archeologického ústavu SAV na Spiši. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978. Nitra, s. 123—131.
Kaminská, Ľ., 1980: Výsledky záchranného archeologického výskumu v Trebišove. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979. Nitra, s. 104—106.
Kolektív, 1962: Archeologický výskum na východnom Slovensku roku 1961. Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 9. Nitra, s. 288—304.
Kučera, M., 1965: Sociálna štruktúra obyvateľstva Slovenska v 10.—12. storočí. Hist. Čas., 13, s. 1—58.
Mencl, V., 1937: Stredoveká architektúra na Slovensku. Praha—Prešov.
Mencl, V., 1956: Románska architektúra na Slovensku vo svetle nových vykopávok. Pamiatky a múzeá. 5, s. 74—81.
Miroššayová, E., 1980a: Výskum slovanského pohrebiska a halštatského osídlenia v Rade. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978. Nitra, s. 174—175.
Miroššayová, E., 1980b: Pokračovanie záchranného výskumu v Rade. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979. Nitra, s. 142—143.
Pástor, J., 1955a: Belobrdské pohrebište v Somotore. Slov. Archeol., 3, s. 276—285.
Pástor, J., 1955b: Východné Slovensko na úsvite dejín. In: Vlastivedný sborník I., s. 122—143.
Pástor, J., 1957: Pamiatky z ranofeudálneho obdobia. Múzeum, 2, s. 227—234.
Pástor, J., 1959: Zpráva o archeologickom výskume Východoslovenského múzea v Košiciach roku 1958. Múzeum, 4, s. 618—620.
Piffl, A., 1972: Objav dvoch kostolov v Merníku. In: Nové obz. 14. Prešov—Košice, s. 81—106.
Polla, B., 1962: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava.
Polla, B., 1966: Zaniknutá stredoveká osada Miloj. In: Sbor. Slov. nár. Múz. 60. História 6. Bratislava, s. 117—160.
Polla, B., 1976: Výsledky historickoarcheologického výskumu v Krásnej nad Hornádom. In: Nové Obz., 18. Prešov—Košice, s. 169—198.
Ruttkay, A., 1969: Včasnostredoveký príbytok z Veľkého Slavkova, okr. Poprad. In: Nové Obz., 11. Prešov—Košice, s. 271—283.
Ruttkay, A., 1978: Vypovedacia schopnosť archeologických prameňov k problematike feudalizmu. In: Základné metodologické problémy a marxistické kategórie v archeológii. Nitra, s. 267—280.

Súpis Pamiatok na Slovensku I. Bratislava 1967.
Súpis pamiatok na Slovensku III. Bratislava 1969.
Šiška, S., 1964: Najstaršie slovanské osídlenie Spiša. Podtatranské noviny z 26. 6. 1964 (3), č. 24—25 — príloha Ozveny histórie.
Točík, A., 1980: K otázke etnicity pohrebísk z 10. storočia na Slovensku. In: Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.—13. storočí. Nitra, s. 68—88.

Zusammenfassung

Stand und Ergebnisse der archäologischen Forschungen mittelalterlicher Ortswüstungen in der Ostslowakei

Der Autor befaßt sich mit dem heutigen Stand und den Ergebnissen der archäologischen Erkundungen und Untersuchungen mittelalterlicher ländlicher Siedlungen in der Ostslowakei. Es waren gerade die archäologischen Aktivitäten, die neue Erkenntnisse über den Besiedlungsprozeß und seine Wandlungen am mittelalterlichen Dorf gebracht und damit in dieser Hinsicht verläßliche heuristische Grundlagen geschaffen haben.

Dieser Prozeß verlief in der Ostslowakei im 10. Jahrhundert, im Ostteil des nördlichen Stromgebietes der Tisá und in der Ostslowakischen Tiefebene, anders als in der südwestlichen Slowakei und dem heutigen Ungarn. In der Ostslowakei fehlen vor allem die in diese Epoche datierten Grabstätten der Urgemeinschaft aus dem 10. Jahrhundert. Unzureichend sind die Kenntnisse von den Behausungen, was allerdings auch mit dem derzeitigen Stand der archäologischen Erkundungen und Untersuchungen zusammenhängt. Die Objekte aus Zemplín und Somotor datiert man in das 11. Jahrhundert. Gegen Ende des 10. und am Anfang des 11. Jahrhunderts begannen in das heimische Substrat des slawischen Ethnikums die ersten Wellen ungarischer Immigranten einzudringen. Die ethnische Mischung und kulturelle Integration der slowakischen und ungarischen Bevölkerung spiegelt sich in den ländlichen Reihen-Gräberfeldern in Somotor I., Rada, Bodrog, Zemplín, Strážné, Bez. Trebišov und Barca, heute bereits Bestandteil von Košice, wider.

Der Christianisierungsprozeß siegte erst in der zweiten Hälfte des 11. und zu Beginn des 12. Jahrhunderts endgültig, was die archäologischen Quellen aus ländlichen Gräberfeldern und jüngeren Friedhöfen, bereits mit Sakralbauten, d. i. Dorfkirchen, belegen. In dieser Zeit ändere sich auch die Bestattungsart in Somotor, Bez. Trebišov, von der Lage I in die Lage II. Im 12. Jahrhundert entstehen zahlreiche Dorffriedhöfe mit Sakralbauten, wie wir sie beispielweise in Malý Horeš, Bez. Trebišov, im Intravillan von Trebišov oder in Svinice, Bez. Košice-Land, kennen.

Der Autor streift dann in aller Kürze die Problematik des Überlebens heidnischer Bestattungsbräuche in manchen Gebieten der Ostslowakei bis in das 12. Jahrhundert. Als Beispiel führt er die Skelettbestattung einer Frau mit S-förmigen Ohrgehängen im Hügelgrab zu Drienov, Bez. Prešov, an.

Besondere Aufmerksamkeit widmet er der Entstehung und Entwicklung der Grundrisse dörflicher Kirchen aus dem 11.—15. Jahrhundert; es handelt sich meist um Einschiffbauten mit halbkreisförmiger, rechteckiger, nicht selten polygonaler Apsis. Zu den ältesten stellt der Autor die Einschiff-Kirche aus Košice—Krásno nad Hornádom, die B. Poll in die erste Hälfte des 11. Jahrhunderts datiert. Weitere Kirchen waren in Levoča (Truppenübungsplatz), in Trebišov, Borša, Brezovička, Svinica, Malá Bara oder Chmeľovec. Am Schluß dieses Abschnitts werden die Kirchen des romanisch-gotischen Übergangsstils in der Zips — in Zalužany-Nemešany, Spišský Hrušov, Pavľany und vielen anderen Stellen genannt. Der Autor erinnert auch an Kirchen aus Zemplín, deren Entstehung in die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts fällt. In diese letzte Etappe der archäologisch dokumentierten Grundrißentwicklung der ostslowakischen Dorfkirchen stellt der Autor den Bau oder Umbau von Sakralbauten mit polygonaler Apsis.

Im folgenden befaßt er sich mit den Untersuchungsergebnissen der mittelalter-

lichen ländlichen Siedlung und belegt, daß bereits heute eine Menge archäologischer Quellen existiert, welche die Kontinuität der slawischen Besiedlung in und nach dem großmährischen Reich bis in das Mittelalter beweisen. Erwähnt wird die Problematik zweier Grundrißtypen von Grubenhäusern. Der Autor beachtet dann die Heizvorrichtungen und Funde von Gräben, die offenbar mit der Entwässerung nichts zu tun haben, weil sie auch vertiefte Objekte schneiden. Am Schluß dieses Abschnitts behandelt er oberirdische Objekte mit steinerner Untermauerung, und nennt vor allem das im Jahr 1981 freigelegte mehrräumige Haus im abgekommenen Höhendorf Krigov im Kataster der Gemeinde Pavľany, Bez. Spišská Nová Ves, das vorläufig in das 14.—16. Jahrhundert datiert wird.

Dann werden erkundete oder erforschte Feudalsitze der Ostslowakei in Zalužany-Nemešany, in Svinice und Michalovce besprochen. Der Autor betont im Zusammenhang mit dem Feudalsitz in Svinice dessen Beziehungen zur heimischen Tradition.

Abschließend berührt er die Problematik des mittelalterlichen Dorfhandwerks in Relation zum städtischen Handwerk und dokumentiert den Wissensstand und künftige Aufgaben der Forschung an Hand des archäologischen Materials. Die Bewohner des mittelalterlichen Dorfes lebten vorwiegend von der Landwirtschaft und Viehzucht, widmeten sich aber auch Nebenschäftigungen.

Der Autor unterstreicht schließlich die Notwendigkeit einer zwischenfachlichen Zusammenarbeit auf dem besprochenen Gebiet, nicht nur mit gesellschaftswissenschaftlichen sondern auch naturwissenschaftlichen und technischen Disziplinen.